

Святослав Олександрович СЛІПЧЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 4

Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-8891-7152>

НЕОБҐРУНТОВАНІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ВТРУЧАННЯ СУДОВИХ ОРГАНІВ У ПРАВА ЛЮДИНИ

У статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) передбачена міра захисту від втручання державних, у т. ч. і судових органів у права людини. Зокрема зазначається, що втручання буде правомірним, якщо воно здійснюється згідно із законом та, одночасно, є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Таким чином, якщо втручання у права людини на повагу до приватного і сімейного життя відбувається не згідно із законом або навіть згідно із законом, але не є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб то воно (втручання) повинно розглядатися, як свавільне. Причому, вирази «передбачені законом» та «відповідно до закону» згідно з усталеною судовою практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), відсилає національні суди до внутрішнього права та вказує на необхідність враховувати якість національного права (законодавства), вимагаючи, щоб воно було сумісним з верховенством права.

Зважаючи на чітку та не двозначну позицію ЄСПЛ, з розглядуваного питання, більшість вітчизняних судів її вірно розуміють та при винесенні своїх рішень керуються нею. Разом з тим, іще нерідко зустрічаються випадки, коли вони помилково сприймають зміст рішення ЄСПЛ, його спрямування, невдало тлумачать сформульовані положення та грубо спотворюють наведені висновки, формально керуються ними. Як результат, має місце вихід за межі правомірного втручання у права людини, передбачені Конвенцією, чим завдається особам майнова або особиста немайнова шкода. Очевидно, що такі дії є неправомірними.

Як відомо і на що неодноразово вказував ЄСПЛ, держава несе відповідальність за організацію своєї правової системи, яка повинна уникати порушення прав людини, забезпечувати міру правового захисту від свавільного втручання державних органів, у тому числі і суду у права, які захищені Конвенцією. Адже, як неодноразово зазначав ЄСПЛ, верховенство права та недопущення довільної влади (свавільного втручання) є принципами, що лежать в основі Конвенції.

Аналіз змісту Конвенції та практики ЄСПЛ дозволяє виділити одне найбільш характерних правопорушень прав людини, що виникає при здійсненні правосуддя національними судами. Це оцінка національними судами фактів або внутрішнього законодавства є явно необґрунтованими.

Очевидно, що право на мотивоване (обґрунтоване) рішення служить загальній нормі, закріпленій в Конвенції, яка захищає людину від свавілля, демонструючи сторонам, що вони були заслухані, їх вимоги розглянуті, та зобов'язує суди засновувати своє рішення на об'єктивних чинниках. Отже, однією зі складових права на справедливий судовий розгляд, передбаченого ст. 6 Конвенції, є право на отримання такого рішення суду, яке містить чітку мотивацію і належний аналіз обставин справи, мотивоване застосування чи не застосування відповідного національного законодавства.

Разом з тим, визначаючи межі цього права (обов'язку) ЄСПЛ вказує, що при обґрунтуванні свого рішення суди не зобов'язані надавати детальну відповідь на кожен аргумент. І таке уточнення є розумним, але саме воно, нерідко, створює умови для винесення явно необґрунтованих рішень. Маючи певну свободу розсуду та можливість не надавати детальної відповіді на кожен аргумент національні суди на власний вибір оцінюють одні факти, аргументи та не оцінюють чи неналежно оцінюють інші – без викладення мотивів такого вибору та оцінки. Необґрунтованим може залишатися і застосування (незастосування) того чи іншого нормативного акта, на застосуванні якого вимагає одна із сторін.

Вбачається, що така національна практика є помилковою адже вона приводить до свавільного втручання судовою владою у права людини, які передбачені Конвенцією, порушує право особи на справедливий суд та суперечить практиці ЄСПЛ, стає тим самим джерелом правової невизначеності. Суди мають обґрунтовувати свою оцінку фактів та можливості застосування (незастосування) певного законодавства, надати мотивовану відповідь на поставлені перед ним істотні питання, обґрунтувати їх істотність (неістотність) для вирішення спору тощо. Причому, це стосується не тільки судів нижчого рівня, а й вищого. Останні не можуть обмежитися простою підтримкою раніше зроблених висновків. Як справедливо зазначається у юридичній літературі, «концепція справедливого судового процесу вимагає, щоб вищий внутрішньодержавний судовий орган, який досліджує рішення зі скупим мотивуванням, сам відповів на основні питання, представлені на його розгляд, а не обмежувався посиланням на висновки суду нижчої інстанції» чи формально на норми права, простим копіюванням тексту з певного закону без логічного силогізму та

зрозумілого пояснення. В будь-якому випадку рішення суду має бути достатнім для того, щоб сторони судового процесу могли у подальшому здійснити своє право на оскарження у повному обсязі, а суди вищих інстанцій – переглянути такі рішення.

Отже, явна необґрунтованість оцінки судами фактів або внутрішнього законодавства приводить до прийняття необґрунтованого рішення. А це, у свою чергу, вказує на свавільне втручання судової влади у права людини та порушення права на справедливий суд (see *Seryavin and Others v. Ukraine*, no. 4909/04, 10 February 2011). Очевидно, що такі дії мають розглядатися протиправними.

Вбачається, що усунути умови для виникнення розглянутого правопорушення можливо за допомогою встановлення внутрішнім законодавством запобіжників, які б сприяли належному та достатньому обґрунтуванню рішень, виконанню обов'язку надавати мотивовану відповідь на поставлені перед судом істотні питання, обґрунтовувати їх істотність (неістотність) для вирішення спору.

Одержано 28.10.2019

УДК 343.135(477)

Олена Євгенівна СОЛОВІЙОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики
та експертології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-5625-2122>

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПОЛОЖЕННЯ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Особі потерпілого у кримінальному провадженні завжди приділялась значна увага. До речі, з прийняттям КПК України 2012 року процесуальний статус потерпілого дещо вдосконалено, і це зумовлено необхідністю посилення гарантій захисту його прав, свобод та законних інтересів та приведенням національного законодавства до вимог міжнародних документів. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення або заяви про залучення його до кримінального провадження як потерпілого, тобто з цього моменту він набуває процесуального статусу потерпілого. Так, підставою участі особи в кримінальному провадженні як потерпілого є подання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення (ст. 55 КПК України) [1]. При цьому зауважимо, що визнання особи потерпілим відбувається без спеціальної перевірки і без будь-якого офіційного рішення слідчого або прокурора з цього приводу, що, на нашу думку, суперечить теорії кримінального процесуального права, тому як визнання може бути здійснено лише шляхом прийняття постанови про це. Таким чином, на підставі викладеного, можна дійти висновку про необхідність ретельного удосконалення законодавства відносно введення в процес і функціонування потерпілого від кримінального правопорушення як суб'єкта доказування, а саме: для визнання особи потерпілою, яка повинна подати заяву слідчому або прокурору, котрий, перевіривши зазначені в ній підстави, негайно повинен винести постанову про визнання її потерпілою або про відмову у такому визнанні, роз'яснити права, про що зазначається в даній постанові, та допитати її по даному кримінальному провадженню. Така процедура, на нашу думку, буде узаконювати процесуальний статус потерпілого як повноправного суб'єкта доказування у кримінальному провадженні.

Слід погодитися з думкою О. О. Сольонові, про те, що положення ст. 55 КПК України не є досконалими, і, якщо процесуальний статус потерпілого особа набуває з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, тобто ще до доведення того факту, що фізичній особі кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а юридичній особі – майнової шкоди. На її переконання, таке регулювання не узгоджується з фундаментальними положеннями доказового права, у зв'язку з чим особа має набувати процесуальний статус потерпілого лише після доведення того факту, що вчинено кримінальне правопорушення, яким потерпілому заподіяно вказану шкоду. Дійсно, для цього потрібно змінити процесуальну форму початку досудового розслідування. Базуючись на позиціях окремих науковців, – рішення про визнання особи потерпілою буде обґрунтованим, коли прийматиметься після проведення слідчим необхідних процесуальних дій та отримання доказів заподіяння шкоди кримінальним правопорушенням [2, с. 40–41].

З приводу цього вважаємо, що визнання особи потерпілою повинно залежати від рішення слідчого чи прокурора, який розслідує кримінальне провадження, а передумовою цього має бути сам факт завдання особі шкоди, при цьому не залежно від її виду та розміру, а також подання нею заяви про вчинення кримінального правопорушення або заяви про залучення як потерпілого. І відповідно, слідчий або прокурор повинен винести відповідне рішення (постанову) про визнання особи потерпілою або про відмову про це, роз'яснити права, а вже потім допитати її в якості потерпілого по даному кримінальному провадженню. Така процедура, хоча і нагадує кримінальне процесуальне законодавство 1960 року, однак, на нашу думку, буде узаконювати процесуальний статус потерпілого як повноправного суб'єкта доказування і разом з тим, його процесуальні права та обов'язки тощо.

Протягом розслідування та судового розгляду кримінального провадження потерпілий має право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом (ст. 127 КПК